

УДК 159.922.1:17.022.1

Зв'язок ціннісної структури і гендерної ролі особистості

Борисенко Т.В.

В данной статье освещены результаты исследования, подтверждающие гипотезу о существовании связи между ценностными ориентациями и гендерной ролью. Описано распределение установленных гендерных ролей испытуемых, отражающее процесс демаскулинизации юношей и дефеминизации девушек. Определены особенности ценностных ориентаций и основные тенденции, характерные для современной студенческой молодежи. Выявлены и описаны сходства в иерархии ценностей маскулильных групп юношей и девушек, а также фемининных групп девушек и юношей.

Ключевые слова: гендер, демаскулинизация, дефеминизация, ценности, личность.

У даній статті висвітлені результати дослідження, що підтверджують гіпотезу про існування зв'язку між ціннісними орієнтаціями й гендерною роллю. Розподіл установлених гендерних ролей випробуваних відбиває процес демаскулізації юнаків і дефемінізації дівчат. Визначені особливості ціннісних орієнтацій і основні тенденції, що є характерними для сучасної студентської молоді. Виявлені й описані схожості в ієрархії цінностей маскулічних груп юнаків і дівчат, а також фемінічних груп дівчат і юнаків.

Ключові слова: гендер, демаскулізація, дефемінізація, цінності, особистість.

The current article highlights the results of the research which confirms the hypothesis about connection between value orientations and gender role. It also describes the distribution of the defined gender roles of test subjects, which results in the process of demasculinization of young men and defeminization of young women. In this article we defined peculiarities of value orientations and main tendencies typical for modern students. We also explored and described the similarities in value hierarchy between masculine groups of young men and women, and also between feminine groups of young women and men.

Keywords: gender, demasculinization, defeminization, values, personality.

У психології проблема цінностей особистості із самого початку зайняла важливе місце, ставши предметом «вищої» (у термінології В. Вундта) психології. За словами В. Дільтея, головним предметом аналізу «описової» психології є «душевний життєвий зв'язок», що включає «як основні відносини наших уявлень, так і постійні визначення цінностей, навички нашої волі й пануючі цільові ідеї» і утримуючий, таким чином, «правила, яким, хоча ми часто це й не усвідомлюємо, наші дії підкоряються» [1, 336]. Е. Шпрангер вважає, що зміст людської душі не може бути зведений до суб'єктивних цінностей, обумовлених тільки емоційною регуляцією. За його словами, душа людини відбиває й об'єктивні цінності: «ці цінності, що виникли в історичній житті, які по своєму змісту й значенню виходять за межі індивідуального життя, ми називаємо духом, духовним життям або об'єктивною культурою» [6, 355—356]. Ціннісна сфера особистості, таким чином, має подвійний характер, включаючи як суб'єктивні оцінки, так і норми й уявлення, що існують у суспільній свідомості.

У роботах таких психологів як Б. Г. Ананьєв, Б. Д. Паригін, А. А. Бодальов, Г. М. Андреева, А. І. Донцов, Л. І. Анциферова ціннісна система суспільства розглядається не як зовнішня сукупність норм і правил для людини, а в аналізі соціально обумовленого характеру прийняття цінностей особистістю. В. Ф. Сержантов вважає, що кожна цінність характеризується двома властивостями — значенням і особистісним змістом. Значення цінності являє собою «сукупність суспільно значимих властивостей, функцій предмета або ідей, які роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний зміст цінностей визначається самою людиною» [5, 212].

У сучасних вітчизняних дослідженнях, зокрема, у роботах Б. С. Братуся, Г. Е. Залеського, Е. І. Головахи, Г. Л. Будинайте й Т. В. Корнілової, Н. І. Непомнящої, С. С. Бубнової особистісні цінності розглянуті як складна ієрархічна система, що займає місце між мотиваційно-потрібнісною сферою особистості та структурою світосприйняття, приймаючи на себе функцію регулятора активності людини.

Теоретичні концепції багатьох дослідників ціннісної сфери особистості (О. Г. Здравомислова, Д. М. Узнадзе, В. В. Сусленко, В. А. Отрута, Л. Є. Пробста та ін.) розкривають психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» і «особистісні цінності», які відрізняються, по суті, лише віднесенням цінностей до мотиваційної або значеннєвої сфер [цит. по 4, 11]. Ш. Шварц, об'єднавши ці дві області, розвив новий теоретичний і методологічний підхід до вивчення цінностей, згідно з яким цінності особистості існують на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів і на рівні індивідуальних пріоритетів. Перший рівень є більш стабільним і відбиває уявлення людини про те, як потрібно діяти, визначаючи тим самим його життєві принципи поведінки. Другий рівень більш залежить від зовнішнього середовища, наприклад, від групового тиску, й співвідноситься з конкретними вчинками людини [4, 8]. Ціннісні пріоритети, що превалюють у суспільстві, Ш. Шварц вважає «ключовим елементом кожної культури», а ціннісні пріоритети індивідів – «втіленням центральних цілей, пов'язаних з усіма аспектами їх поведінки» [4, 7].

Дослідження відмінностей цінностей у різних культурах світу на міжнаціональному рівні виявили, що індивіди, які належать до однієї й тієї ж або до різних соціальних груп, досить значно відрізняються в ціннісних пріоритетах. Це дозволило зробити висновки, що зазначені відмінності відбивають генетичну спадковість індивідів, їх особистий досвід, соціальний статус і культурні властивості, але доволі припустимий вплив гендерних стереотипів та настанов на формування ціннісної структури індивідів

різних соціальних груп понині залишається маловивченим.

Вивчення схожостей і відмінностей у ціннісній структурі чоловіків і жінок, а також у їхніх перевагах і інтересах, що складала інтерес для вітчизняних і західних науковців ще з середини ХХ сторіччя, значно активізувалися в останні десятиріччя. Так, традиційно цінності досліджувалися залежно від статі, а не від типу гендерної ролі досліджуваних.

У ряді робіт (Ч. А. Шакеєва, С. Ф. Рибалко й Н. Г. Крогіус, А. А. Реан, А. І. Пеньков та ін. [цит. по 3, 214] виявлені відмінності в значимості тих або інших цінностей у суб'єктів чоловічої й жіночої статі. Однак отримані дані досить суперечливі й не укладаються в певну схему, адже вони залежать від багатьох факторів: від різного набору цінностей, що пред'являлися, від вікових і соціальних особливостей опитуваних, а також від соціальної ситуації в суспільстві в різний час.

Можливо, неоднорідність здобутих результатів зумовлена тим, що на структуру цінностей особистості безпосередній вплив може виявляти не власне стать, а тип гендерної ролі випробуваного, при цьому стать буде мати значення, але не пряме. Адже «гендерні очікування й емоційні «норми», що впроваджуються вже в дуже ранньому віці в ході соціалізації й у родині, і в середовищі однолітків...», «... впливають на формування рольових стилів і використовуваних дівчинками й хлопчиками зразків і моделей міжособистісної взаємодії» [2, 242], які трансформуються в процесі становлення особистості протягом життя. Водночас, ціннісні відносини особистості до різних сторін дійсності так само перетерплюють різні зміни разом із проходженням людиною різних вікових етапів, у процесі формування індивідуального досвіду: з розвитком особистості, з накопиченням і аналізом нових знань – про себе й про світ.

Система гендерних переконань, тобто знання й норми щодо очікуваної поведінки й особистісних якостей, властивих чоловікам і жінкам, виступає як одна з сенсоутворюючих складових у структурі цінностей особистості.

Адже здатність індивіда формувати ті або інші життєві сенси й настанови, проявляти їх у власних поведінкових моделях, апробувати в різних умовах і ситуаціях, відкидати неприйнятні й привласнювати потрібні, необхідні собі, – є потужним інструментом у створенні (конструюванні) власної соціальної й, зокрема, гендерної ролі.

Процес конструювання гендера, таким чином, уявляється як постійний рух до об'єднання в певну внутрішню структуру безлічі різних повсякденних виборів індивіда, його цінностей, уявлень і настанов. У результаті їх співвіднесення з соціальними настановами й стереотипами, існуючими у культурі, відбувається безперервне трансформування елементів цієї структури з метою приведення її в найбільшу відповідність до вимог зовнішнього середовища. Така зміна завжди випереджається ситуацією вибору, що виникає при жодній взаємодії внутрішнього (концепції особистості) і зовнішнього (соціальних очікувань), і завершується актом прийняття або відкидання індивідом будь-яких соціальних приписань, у даному випадку, гендерних.

Від чого залежить той або інший вибір? Що може бути критерієм для прийняття (або неприйняття) нового, сигналом (знаком) для розпізнавання прийнятного (або неприйнятного) для індивіда? Ми припускаємо, що ціннісна структура особистості може бути саме тою значеннєвою основою, яка зумовлює напрямок даних виборів і виступає в якості одного з базисних конструктів при будівництві індивідом власної гендерної ролі. Також особливості гендерної ідентичності впливають на вибір людиною ціннісних орієнтирів, співзвучних з його гендерною роллю, узгоджених з нею. Так, можна припустити, що існує зв'язок ціннісної структури і гендерної ролі особистості, який є актуальним для дослідження та потребує вивчення.

Метою даного дослідження стало виявлення особливостей зв'язку ціннісної структури і гендерної ролі особистості.

Об'єктом дослідження є ціннісна структура особистості.

Предмет дослідження: взаємозв'язок ціннісної структури і гендерної ролі особистості.

Завдання дослідження:

1. Виявити структуру цінностей випробуваних;
2. Установити гендерні ролі випробуваних;
3. Дослідити ціннісну структуру юнаків та дівчат в залежності від їхньої гендерної ролі;
4. Визначити зв'язок ціннісної структури і гендерної ролі випробуваних.

Як методи дослідження були використані наступні методики:

1. Методика Шварца для вивчення цінностей особистості (І частина – «Огляд цінностей»).
2. Методика С.Бем.
3. Методи математичної обробки даних (U-Критерій Мана-Уїтні, метод рангової кореляції Спірмена).

Вибірка: студенти (17 – 23 років): факультет економіки й підприємництва ХНАМГ, факультет електроосвітлення міст ХНАМГ (Харківської національної академії міського господарства), філологічний факультет ХНУ ім. В.Н. Каразіна, факультет цивільного захисту НУЦЗУ (Національного університету цивільного захисту України). Усього: 239 осіб (дівчат – 177, юнаків – 62).

Виявлення ціннісної структури досліджуваних було здійснене за допомогою Методики Шварца. Результати ранжирування кожного типу цінностей відповідно до величини середнього показника за групами юнаків і дівчат по всій вибірці відображено в Табл. 1.

Таблиця 1

Рангові значення типів цінностей на рівні нормативних ідеалів

Типи цінностей	Рангові значення типів цінностей								
	Дівчата			Юнаки			По всій вибірці в цілому		
	сума	середн.	ранги	сума	середн.	ранги	сума	середн.	ранги
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
конформність	650,9	3,68	6	250,7	4,04	7	901,6	3,77	6
традиції	413,8	2,34	10	158,8	2,56	10	572,6	2,4	10
доброта	730,6	4,13	3	254,2	4,1	5	984,8	4,12	4
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
універсалізм	560,9	3,17	9	206,3	3,33	9	767,15	3,21	9
самостійність	732,6	4,14	2	269,8	4,35	3	1002,4	4,19	2
стимуляція	598,4	3,38	8	226,6	3,65	8	825	3,45	8
гедонізм	718,4	4,06	4	255,8	4,13	4	974,2	4,08	5
досягнення	766,6	4,33	1	276,5	4,46	1	1043,1	4,37	1
влада	605,2	3,42	7	252,8	4,08	6	858	3,59	7
безпека	713,4	4,03	5	271,6	4,38	2	985	4,12	3

З таблиці 1 видно, що на рівні нормативних ідеалів (тобто на рівні переконань) для обстежуваної вибірки в цілому найбільш важливими є цінності досягнення (особистий успіх через прояв компетентності відповідно до соціальних стандартів), самостійність (самостійність мислення й вибору способів дії, творчість і дослідницька активність), безпека (безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства й взаємовідносин), а найменшу значимість мають такі цінності як традиції (повага, прийняття звичаїв та ідей, які існують у культурі), універсалізм (розуміння, терпимість, захист благополуччя всіх людей і природи) і стимуляція (прагнення до новизни й глибоких переживань).

Провідною цінністю для обох груп вибірки є цінність досягнення.

Цінність самостійність для групи дівчат є другою за значимістю, для групи юнаків – третьою, тобто спостерігається подібність в двох провідних цінностях для обох груп.

Результати обчислень за U-Критерієм Мана-Уїтні показали, що цінності досягнення, самостійність і безпека є однаково значимими для груп юнаків і дівчат ($p < ,05$); у той час як традиції, універсалізм, стимуляція – є в однаковій мірі малозначимими для обох груп ($p < ,05$).

Для групи дівчат цінність доброта (збереження благополуччя близьких людей) є однією з провідних цінностей, третьою за значимістю, на відміну від групи юнаків, де ця цінність має ранг 5. Ця відмінність підтвердилася розрахунками U-Критерію Мана-Уїтні ($p < ,1$).

Цінність гедонізм (прагнення до задоволень, насолоди життям) для обох груп займає за рівнем значимості 4 місце (відмінностей між групами немає, при $p < ,05$) і є загальною для вибірки в цілому.

Цінності конформність (прагнення до стримування й запобіганню дій, які можуть заподіяти шкоду іншим) і влада (прагнення до досягнення соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми й засобами) є цінностями середнього рівня (ранги 6 і 7) для обох груп.

Для визначення близькості й спрямованості кореляційного зв'язку між цінностями нами був використаний метод рангової кореляції Спірмена. Спостерігається двостороння позитивна кореляція між такими цінностями як: конформність і безпека ($,538$, $p < ,01$), конформність і доброта ($,497$, $p < ,01$), самостійність і досягнення ($,442$, $p < ,01$), доброта й безпека ($,418$, $p < ,01$).

Отримані результати, на наш погляд, дозволяють припустити наявність наступних тенденцій, характерних для юнаків і дівчат студентського віку:

- до роз'єднаності й індивідуалізму (адже провідними цінностями для загальної групи є самостійність і досягнення, у той час як цінність універсалізм посідає передостаннє за значимістю місце);
- до ослаблення спадкоємності між поколіннями (найнижчий показник значимості цінності традиції);
- до потреби у відчутті захищеності: високе прагнення до безпеки при низькому показнику цінності стимуляція може вказувати на цю існуючу потребу у юнаків та дівчат через відсутність соціальної стабільності в суспільстві.

Для встановлення гендерних ролей юнаків та дівчат була використана Методика С. Бем.

Результати розподілу досліджуваних обох статей за типом гендерної ролі представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Типи гендерних ролей юнаків і дівчат

Типи гендерної ролі	Група юнаків		Група дівчат		Група в цілому (юнаки+дівчата)	
	кільк., ос.	кільк., %	кільк., ос.	кільк., %	кільк., ос.	кільк., %
Маскулінний	10	16	47	27	57	24
Фемінінний	11	18	44	25	55	23
Андрогінний	24	39	43	24	67	28
Недиференційований	17	27	43	24	60	25
загалом	62	100	177	100	239	100

Так, у даній вибірці ми одержали досить рівномірний в кількісному вираженні розподіл по всіх чотирьох гендерних типах у дівчат і нерівномірний розподіл – у юнаків, де більша частина досліджуваних (39%) належить до андрогінного типу.

Звертає на себе увагу той факт, що дівчат, які належать до фемінінного типу гендерної ролі, на 2% менше в даній вибірці, ніж дівчат маскулінного типу, а юнаків маскулінного типу на 4% менше, ніж юнаків фемінінного типу. Це є, імовірно, свідченням існування в нашому суспільстві тенденції до фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок.

Високий відсоток юнаків (27%) і дівчат (24%) недиференційованого гендерного типу (низька андрогінія) також ілюструє, на наш погляд, таку тенденцію, що бере свої джерела в розмиванні сталих меж в настановах сучасного суспільства щодо традиційних моделей жіночої й чоловічої поведінки. У самоописах юнаків і дівчат даного типу гендерної ролі дійсно спостерігається якась невизначеність: для них властиві відповіді «завжди або майже завжди невірно», «звичайно невірно», «вірно дуже рідко» і практично не властиві певні відповіді «часто вірно», «звичайно вірно», що є характерними для респондентів інших типів. Враховуючи те, що при аналізі самоопису ми знайомимося з суб'єктивним уявленням людини про себе, відповіді юнаків і дівчат недиференційованого типу дивують своєю невизначеністю: вони з помірною байдужістю констатують слабку виразність будь-яких характеристик у процесі самоопису, і виникає відчуття, що для них власні характеристики не є значимими.

Високий відсоток (39%) юнаків андрогінного типу (при 18% юнаків фемінінного й 16% юнаків маскулінного типу) ілюструє так звану кризу маскулінності, що має місце в сучасному світі.

Криза фемінінності відбита в результатах кількісного розподілу вибірки за гендерними типами у групі дівчат, де найвищий відсоток (27%) належить дівчатам маскулінного типу (при 25% дівчат фемінінного типу).

Можливо, ці обидва явища – демаскулінізація юнаків і дефемінізація дівчат – взаємозалежні, і є відбиттям процесу трансформації самої структури гендерних ролей, який полягає в розширенні функцій і форм поведінки жінок і чоловіків у сучасному суспільстві, у поступовому досягненні рівних прав і можливостей у діяльності в багатьох соціальних сферах.

Поступова трансформація існуючих гендерних настанов свідчить про спрямованість розвитку нашого суспільства до нових, не обмежених минулими стереотипами, засобів самореалізації особистості.

З метою визначення особливостей взаємозв'язку ціннісної структури і гендерної ролі досліджуваних, вибірка була розподілена на 8 груп юнаків та дівчат по кожному з 4 існуючих типів гендерної ролі. Далі були визначені показники значимості цінностей для кожної з цих груп. Достовірність результатів порівняння значущих цінностей між групами перевірена за допомогою U-Критерія Мана-Уїтні.

Для юнаків маскулінного гендерного типу високу значимість мають цінності: досягнення, безпека, самостійність, влада. Для юнаків фемінінного типу високу значимість мають цінності доброта, безпека, конформність, універсалізм. При порівнянні юнаків маскулінного й фемінінного типів ми одержали підтвердження значущості між даними відмінностями ($p < 0,05$) за всіма значимими цінностями, крім безпеки, яка є загальною цінністю для обох груп.

Для групи юнаків андрогінного гендерного типу цінностями високої значимості є такі ж цінності, як і для юнаків маскулінного типу: досягнення, безпека, самостійність, влада ($p < 0,05$). Розбіжність у цінностях в цих групах спостерігається в різному ступені значимості цінності доброта: для юнаків андрогінного гендерного типу ця цінність за важливістю посідає 5 місце, у юнаків маскулінного типу – 7 місце ($p < 0,05$).

Юнаки андрогінного типу відрізняються від юнаків фемінінного типу високою значимістю таких цінностей як досягнення, самостійність і влада при подібності інших показників значимості цінностей.

Для групи юнаків недиференційованого типу гендерної ролі (низький рівень андрогінії) за результатами ранжирування значимими цінностями є гедонізм, самостійність і влада. При порівнянні юнаків недиференційованого типу з юнаками інших трьох груп за допомогою U-Критерію Мана-Уїтні виявилось, що достовірні відмінності існують за всіма типами цінностей ($p < 0,05$).

Для групи дівчат маскулінного типу гендерної ролі високу значимість мають такі цінності як досягнення, гедонізм і самостійність. Для дівчат фемінінного типу гендерної ролі високу значимість мають цінності доброта, безпека й самостійність (достовірність відмінностей: $p < 0,05$).

За ранговими й середніми значеннями для групи дівчат андрогінного типу гендерної ролі високу

значимість мають цінності досягнення, самостійність і доброта. Для дівчат недиференційованого типу гендерної ролі (низька андрогінія) високу значимість мають такі цінності як самостійність, досягнення й безпека.

При порівнянні груп юнаків і дівчат одного типу гендерної ролі були отримані такі результати (Табл. 3)

Таблиця 3

Порівняльна таблиця рангових значень типів цінностей груп чоловіків і жінок одного типу гендерної ролі

Назви груп за гендерними типами	Стать	Типи цінностей									
		безпека	влада	досягнення	гедонізм	стимуляція	самостійність	універсалізм	доброта	традиції	конформність
маскулінний тип	юнаки	3	4	1	5	8	2	9	7	10	6
	дівчата	5	4	1	2	7	3	9	6	10	8
фемінінний тип	юнаки	2	8	6	7	9	5	4	1	10	3
	дівчата	2	10	4	6	8	3	7	1	9	5
андрогінний тип	юнаки	3	4	1	7	8	2	9	5	10	6
	дівчата	4	7	1	6	8	2	9	3	10	5
недифференц. тип	юнаки	5	3	4	1	8	2	9	6	10	7
	дівчата	3	8	2	4	7	1	9	5	10	6

Для груп юнаків і дівчат маскулінного гендерного типу ієрархія цінностей є схожою: значимими цінностями для обох груп є досягнення, самостійність, гедонізм і безпека, у той час як цінності стимуляція, універсалізм, традиції не є значимими для обох груп ($p < .05$).

Для груп юнаків і дівчат фемінінного типу структура цінностей також є подібною: значимими цінностями для обох груп є доброта, безпека і самостійність, високу значимість має також цінність конформність.

В ціннісних структурах груп юнаків та дівчат андрогінного типу гендерної ролі за середніми й ранговими значеннями високу значимість мають такі цінності як досягнення й самостійність.

При порівнянні груп юнаків та дівчат недиференційованого типу гендерної ролі ми спостерігаємо схожість за однією цінністю: високу значимість для двох груп має самостійність ($p < .05$); достовірна відмінність спостерігається в показниках цінності влада ($p < .05$).

Так, результати дослідження свідчать, що між типом гендерної ролі і структурою цінностей особистості існує зв'язок, а саме: цінності фемінінних груп юнаків і дівчат є схожими; цінності маскулінних груп дівчат і юнаків також є схожими.

Загальні висновки.

При вивченні ціннісної структури юнаків та дівчат були визначені основні особливості, що є характерними для молоді студентського віку: наявність тенденцій до роз'єднаності та індивідуалізму, до потреби у відчутті захищеності, до ослаблення спадкоємності між поколіннями. Цінність досягнення є провідною як для групи юнаків, так і для групи дівчат. Встановлені гендерні ролі випробуваних (меншість дівчат фемінінного типу й меншість юнаків маскулінного типу) відбивають процеси дефемінізації жінок і демаскулінізації юнаків, що мають місце у сучасному суспільстві. Маскулінні юнаки та дівчата й фемінінні дівчата та юнаки схожі за своїми ціннісними структурами: найбільш і найменш значимі цінності для вказаних груп є однаковими.

Результати проведеного дослідження показують наявність зв'язку між ціннісною структурою і гендерною роллю особистості. Однак особливості даного зв'язку потребують вивчення і є актуальними для подальшого дослідження.

Література

1. Дильтей В. Описательная психология // История психологии (10-е - 30-е гг. Период открытого кризиса): Тексты / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 2-е изд. – С.319-346.
2. Иванова Е.Ф. О гендерных особенностях памяти // Гендерные исследования, 1999. - №3, С.242-252.
3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчин и женщин. – 2003. – 367 с.
4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. – СПб.: Речь, 2004 – 70 с.
5. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия. – М., 1990, – 360 с.
6. Шпрангер Э. Два вида психологии // История психологии (10-е - 30-е гг. Период открытого кризиса): Тексты. – 2-е изд. / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С.347-361.